

КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ¹

Юрій Шемшученко

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, Україна

Ігор Єгоров

Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, Київ, Україна

КОРОТКА ІСТОРІЯ ТА НИНІШНІЙ СТАН НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Історично Національна академія наук України (НАНУ) посідає центральне місце у національних дослідженнях і розробках. У радянський період більшість інститутів української академії відігравали провідну роль у пріоритетних галузях розвитку науки та технологій не тільки у Радянському Союзі, але й у країнах всього соціалістичного блоку. Тому в 1985 р. українська академія наук була призначена координатором розробок та досліджень у галузі передових матеріалів серед країн Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Але після розвалу Радянського Союзу академія мала пройти через період важких випробувань.

У 1990-х роках кількість дослідників зменшилась на третину, а фінансові ресурси скоротились ще істотніше. Ця негативна тен-

денція змінилася тільки в останні роки. НАНУ зберегла деякий потенціал, незважаючи на те, що багато результативних дослідників залишили українські дослідні інститути: у 1990-ті роки співвідношення між вченими у віці 30–50 років, які вийшли з числа науковців, та представниками тої ж вікової групи, що стали науковцями, – становило чотири до одного. Цей процес призвів до розриву покоління та поставив питання про майбутнє академії. Зараз ситуація поліпшується завдяки притоку молодих дослідників, але ці зміни не досить глибокі, щоб вселяти оптимізм у майбутньому. Рівень зарплатні в академії не можна порівняти із зарплатнею у банківському секторі чи у менеджерів спільних з іноземними власниками підприємств. Дехто з дослідників емігрував на Захід, хоча абсолютна більшість колишніх вчених знайшла своє місце у бізнесі та системі державного управління в Україні.

---

¹ Автори вдячні професорові Борису Малицькому та доктору Артему Войновичу із центру СТЕПС НАНУ, та п. Олені Білоконь із Держкомстату за допомогу у підготовці цієї статті.

Таблиця 1. Інтенсивність міжнародних контактів НАНУ та університетського сектору в Україні у 2001–2004 рр.

Мета виїзду за кордон	Освіта, навчання, та перепідготовка (включаючи підвищення кваліфікації)	Викладання	Проведення наукового дослідження	Участь у міжнародних проектах	Інше
Університети, підпорядковані Міністерству освіти та науки України	5083	636	3062	10820	4209
НАНУ	1356	602	4498	8084	1661

Одночасно варто зазначити, що академія все ще відіграє видатну роль у наукових дослідженнях в Україні. Всі українські відомі журнали, що внесені у міжнародні бази даних, публікуються інститутами НАНУ. Дослідники НАНУ публікують 70 % статей, написаних українськими дослідниками у цих журналах за останні роки. НАНУ отримує левову частку грантів на фундаментальні дослідження як від внутрішніх, так і від міжнародних фондів, незважаючи на те, що у загальнодержавних витратах на дослідження і розробки частка НАНУ складає лише 17,5 %².

Нині в українському суспільстві триває обговорення можливості злиття академії з університетським сектором. В університетах працює в три рази більше фахівців із докторським ступенем³, ніж у НАНУ, але фактично, українські університети створені як навчальні заклади, а не науково-дослідні організації. Тільки деякі з них готові до здійснення серйозних дослідницьких проектів. Саме тому загальні витрати університетського сектору на наукові дослідження складають в 2,5 рази менше, ніж в академії.

Різницю академічного та університетського секторів можна проілюструвати за даними міжнародного співробітництва, зібраними Держкомстатом (див. табл. 1).

Очевидно, що незважаючи на суттєву різницю у кількості фахівців, НАНУ лідирує у кількості поїздок у зв'язку із проведенням наукових досліджень, а за кількістю запрошених за кордон професорів вона має приблизно однаковий показник з університетами.

Для більшості українських фахівців зрозуміло, що НАНУ не може влитися в університети на правах рівноправного партнера, і для української науки дуже небезпечно, щоб дослідні інститути академії стали частиною орієнтованих тільки на навчання та відносно слабких університетів.

Національна академія наук України складається з дослідних інститутів з належними до них проектно-конструкторськими бюро, дослідними та виробничими підприємствами, освітніми закладами та іншими науковими організаціями. Очевидно, що вона має бути реформована. Але це не означає, що Академія може бути повністю "інтегрована" в університетський сектор чи у приватні компанії. Слабкий попит на наукові результати з боку національної економіки, у якій переважає важка промисловість, створює ситуацію, коли більшість дослідних інститутів НАНУ просто зникнуть без підтримки держави. Нині їхня роль в економічному розвитку не є значною, але якщо країна планує приєднати-

² Правильніше буде сказати, що НАНУ отримує 39,5 % всіх коштів, виділених з держбюджету на розробки та дослідження. У 2004 р. державне фінансування складало 77 % бюджету НАНУ. Ця цифра значно вища за відповідну цифру у галузевих інститутах та навіть в університетах.

³ Ступені кандидата та доктора наук.

ся до клубу розвинених держав, то вона має підтримувати ту частину науково-дослідного потенціалу, яка ще залишилася та створити стимули для відновлення цього потенціалу.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАНУ

Важливо зазначити, що останнім часом багато загальнодержавних нормативних актів та законів регулюють різні аспекти діяльності академії. Зазвичай всі ці акти не беруть до уваги специфіку Національної академії наук України як самокерованої, але в першу чергу, державно фінансованої наукової організації. Це веде до протиріччя у законодавстві та до конфліктів у розумінні та застосуванні законодавчих актів стосовно академії. Цій ситуації можна зарадити, якби Парламент прийняв спеціальний державний "Закон про Національну академію наук України".

Фактично, деякі правові проблеми України були вирішені в результаті прийняття законів "Про науково-технічну діяльність" (останній варіант закону датований 1998 р.), "Про специфіку правового режиму власності НАНУ" (2002), "Про специфіку правового режиму діяльності НАНУ та філій академії та правовий режим щодо їх майна" (2004). Проте цими законами регулюються тільки деякі аспекти, вони не розглядають становище Академії в цілому.

Перш за все, слід скоригувати основне визначення Національної академії наук. Згідно з Наказом Президента від 20 січня 1992 р. академія визначається як "вища наукова організація в Україні зі статусом самокерованої організації". Це визначення повторене у Статуті академії, який був ухвалений у березні 1992 р. Але, фактично, протягом останніх років державний контроль за академією істотно посилюється. Існуюче визначення не відбиває ставлення держави до демократичних форм управління в академії, що є ключем до твор-

чої діяльності. Тому слід внести зміни у визначення, щоб зафіксувати в ньому реальну ситуацію, і тоді визначення має звучати таким чином: **"Національна академія наук України є вищою науковою організацією України, що діє на основі внутрішнього самоуправління"**.

Другим ключовим завданням нового закону про академію має стати уточнення визначення щодо її головних сфер компетенції та завдань в українських наукових дослідженнях.

На даний момент, згідно зі Статутом, Національна академія наук України має такі завдання:

- вести, організовувати та координувати проекти з фундаментальних досліджень у сфері природничих, гуманітарних, суспільних та технічних наук;
- в межах своєї юрисдикції, відповідати за формування політики щодо наукових досліджень у фундаментальних науках, зокрема, у природничих, суспільних та технічних, а також гуманітарних науках;
- відслідковувати та оцінювати процеси суспільного, природничо-наукового, та культурного розвитку та довкілля України, надавати рекомендації та поради з цих питань;
- вивчати та відбирати наукові досягнення та сприяти ефективному використанню цих досягнень в інтересах розвитку України, та задовольняти політичні, культурні, та соціально-економічні потреби країни;
- координувати діяльність різноманітних наукових рад та асоціацій, які включають спеціалістів з Національної академії наук України, вищих навчальних закладів, галузевих дослідних інститутів та інших дослідницьких організацій шляхом створення спеціальних наукових рад у різних регіонах країни та з різних наукових дисциплін;
- навчати високваліфіковані наукові кадри;

- брати активну участь у процесах інтеграції української науки у європейські дослідницькі організації та світову наукову спільноту.

Варто пригадати, що згідно з новим Законом, академія має поділяти відповідальність за формулювання та впровадження державної політики щодо інновацій та науково-технічних досліджень. Експерти з НАНУ радять включити Президента НАНУ до складу Кабміну, що зробило б роль академії у цьому процесі більш ефективною.

Новий закон має встановити чіткі та несуперечливі процедури контролю за майном НАНУ. Ключовим принципом власності є те, що держава надає академії право розпоряджатися існуючою власністю на невизначений період. Існуюча практика керування власністю не є ефективною, оскільки ситуація зі спільним підприємствами та державним майном і недержавними підприємствами не врегульована відповідно до реалій ринкової економіки. Процес купівлі, продажу, капітальної та інтелектуальної власності НАНУ має бути спеціально розроблений та визначений у новому законі.

Особливу увагу варто приділити фінансуванню НАНУ. Рівень бюджетних витрат має бути значно збільшений, та середня зарплатня дослідника має сягати приблизно 5000 гривень на місяць, щоб вона відповідала поточному рівню життя.

Новий закон має запровадити джерела та обсяги фінансування академії. Він також повинен містити положення, які визначатимуть стимули для підтримки інноваційної діяль-

ності дослідних інститутів та окремих дослідників. З іншого боку, можна надати право складати списки оплачуваних послуг, які академія може надавати в якості державної установи, яка отримує гроші переважно з державного бюджету.

ВИСНОВКИ

Національна академія наук України перебуває в процесі підготовки до серйозних внутрішніх реформ. Ще не зрозуміло, які саме кроки буде зроблено у найближчому майбутньому, проте два напрямки майбутніх реформ вже визначились:

По-перше, НАНУ продовжуватиме диверсифікувати свою діяльність. В 2002 р. вона була піонером в Україні у створенні технопарків на базі трьох інститутів. І, здається, цієї політики дотримуватимуться і нові інститути, якщо уряд вирішить відновити систему заохочень для науково-дослідної та комерційної діяльності, яка застосовувалась до початку цього року.

По-друге, співробітництво між НАНУ та університетами має продовжуватися. З початку 2000-х років більше 100 угод про співробітництво були укладені між дослідними інститутами НАНУ та вищими навчальними закладами України. Більше 1200 висококваліфікованих дослідників НАНУ викладають у вищих навчальних закладах. НАНУ надає навчальну базу Національному технічному університетові України "КПІ", Національному університетові імені Шевченка та багатьом іншим університетам. У майбутньому цю практику варто розширювати.